

Аліна ЗЕМЛЯНСЬКА, Анатолій ЗЕМЛЯНСЬКИЙ (Мелітополь)

ДІАЛЕКТИКА ДУШІ Й ТІЛА В ЖІНОЧИХ ОБРАЗАХ
ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОГО РОМАНУ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ
М. КУНДЕРИ «НЕСТЕРПНА ЛЕГКІСТЬ БУТТЯ»
ТА Н. ЗБОРОВСЬКОЇ «УКРАЇНСЬКА РЕКОНКІСТА»)

Анотація. У статті розглядаються особливості розкриття діалектики душі й тіла на прикладі жіночих образів творів М. Кундери і Н. Зборовської. Акцентується проєкція письменниками інтимної сфери їх героїнь на політичну ситуацію в їхніх країнах як пошук онтологічних перспектив для своїх націй.

Наголошується, що проблема досягнення духовної свободи і гармонізації буття є типовою для постмодерністських творів представників посттоталітарних країн і вирішується в обох письменників крізь призму психоаналізу, у площині несвідомих інстинктів і відчуттів.

Ключові слова: діалектика, сакральне, постмодернізм, антироман, Реконкіста.

Східна версія постмодернізму, про яку активно заговорили дослідники кінця 1990-х – 2000-х років (С. Баран, Л. Лавринович, І. Скоропанова та ін.), оформилась у європейських країнах, які у своїй більшості пережили тоталітарні режими. Це дозволило говорити про літературу цих країн, як про «посттоталітарне, постколоніальне мистецтво» [3, с. 39]. Як зауважують Т. Шарова і В. Таран, подібні визначення із префіксом *пост-* «свідчать про загальну згоду, що ми переживаємо не власний час, а живемо після минулого» [10, с. 28]. Саме тому серед основних тем сучасних художніх творів, що належать до східної модифікації постмодерністської літератури, можна виділити тему духовної свободи, пошуків гармонії буття.

Спробу системного дослідження внутрішнього світу людини в аспекті авторських еротичних шукань у прозі Ю. Андруховича зробила у своїй дисертаційній роботі Н. Опришко [6]. Однак для більш масштабного й глибокого розуміння співвідношення «духовне / тілесне» виникає потреба прочитання в цьому аспекті й інших зразків постмодернізму як вітчизняного, так і зарубіжного мистецтва слова.

Метою цієї студії є спроба прочитання постмодерністських творів представників східноєвропейських країн в аспекті діалектичного зв'язку категорій духовного й тілесного як вираження ідеї відродження / переродження людини і суспільства.

Так, у творах чеського літератора М. Кундери «Нестерпна легкість буття» та української письменниці Н. Зборовської «Українська Реконкіста» діалектика душі й тіла розкривається в образах головних героїнь, які прагнуть пізнати свій дух крізь тілесну оболонку, розкріпачити його. Таким чином вони намагаються досягти й фізичної свободи: в інтимному житті та суспільному, в теперішньому й майбутньому і т.ін. Крім того, особисті внутрішні пошуки та переживання цих жіночих персонажів проєктуються на політичну й духовну

ситуацію в їхніх країнах: Чехословаччини кінця 1960-х років та України напередодні ХХІ ст., коли вирішується подальша доля їхнього народу.

Усвідомлення дуалізму своєї природи – фундаментальна подія в житті людини, істоти біосоціальної. Подвійна детермінація (як частини природного світу й соціального середовища) надає людині динамічної напруги, що закладена в основі культури й сублимується у формі її основних бінарних опозицій (людина – тварина, суспільство – природа, добро – зло, дух – тіло та ін.). На думку В. Маслової, питання про подібні протиставлення – це питання про універсальні властивості самої дійсності та універсальні закономірності її відображення в людській свідомості. При цьому бінарна модель світу постає як загальна для людей психологічна риса [4, с. 28]. Значення цих метафізичних опозицій полягає в тому, що вони також символізують таємницю людини і стимулюють пошук свого призначення й місця у світі.

Важливим аспектом у розробці подібної теми стало використання вищезазначеними письменниками еротичних мотивів, відвертого зображення сексуальних стосунків своїх персонажів, особливо жіночих. Зв'язок еротики із сакралізацією повсякдення полягає в тому, що саме жінки дуже стійко витримують метаморфози в духовній сфері, хоча також піддаються впливу змін, що стає предметом окремого вивчення в аспекті співвідношення еротики, тілесності й сакрального [9].

Таким чином, розкриваючи у своїх творах опозицію «душа – тіло», і М. Кундери, і Н. Зборовська намагались вивести основні закони буття для сучасної людини, а саме – жінки як продовжувачки людського роду.

Так, у романі М. Кундери «Нестерпна легкість буття» діалектика душі й тіла розкривається в контексті інших протиставлень: тяжкість – легкість, чоловіче – жіноче, кохання – «еротична дружба» та ін. Стосунки чеського хірурга Томаша і колиш-

ньої офіціантки Терези від самого початку ґрунтувалися на зовні непримиренних протиріччях. Письменник говорить про те, що причиною інтересу цих людей одне до одного стала книга, яку читав Томаш у їхню першу зустріч, та музика Бетховена, що лунала з радіоприймача. Для дівчини наявність книги в людини означала її приналежність до вищої сфери існування, була чимось на зразок «розпізнавального знаку таємного братства» [2, с. 19]. А отже, ґрунтом для їхнього кохання стали саме духовні інтереси.

Однак далі автор підкреслює тілесну складову стосунків своїх героїв, відзначаючи, наприклад, що під час їх першого побачення, а також приїзду Терези до Праги, уже у квартирі Томаша, у неї буркотіло в животі від голоду. Це й викликало бажання останнього втішити дівчину та піклуватися про неї. Письменник розповідає й про інші фізіологічні процеси, що супроводжували інтимні моменти життя цих молодих людей. Такий прийом стає ключовим у висвітленні діалектики духовного й тілесного, що реалізується у творі в протиставленні чоловічого й жіночого сприйняття дійсності. Томаш як хірург намагався всім своїм сексуальним пригодам надати відтінку філософського осмислення буття, виправдовуючи свій численний досвід спілкування з іншими жінками прагненням віднайти істину жіночої натури, оголену в період злягання. Тереза, натомість, завжди переживала, щоб її фізіологія не вплинула негативно на внутрішній бік їхніх стосунків, не розкрила те темне, що закладене і сформоване в ній батьками. Таким чином, за М. Кундерою, «Тереза народилася з ситуації, яка в брутальний спосіб розкриває дуалізм тіла та душі, цей основний людський стан» [2, с. 17]. Хоча сама дівчина все життя намагалася подолати це протиріччя й гармонізувати власне існування.

Із самого дитинства дівчина сприймала своє тіло як щось заборонене, порочне, що було викликане внутрішнім спротивом матері, яка виставляла свою тілесність напоказ. Це почуття спротиву в авторській інтерпретації М. Кундери співвідносилося з несприйняттям тоталітарного режиму, який навіть інтимну сферу людини робив надбанням громадськості. Письменник пояснює, що Тереза неодноразово розглядала себе у відображенні, намагаючись знайти за власною тілесною оболонкою щось унікальне, не материнське. «До дзеркала її вабила не тиха, а подив од того, що вона бачить своє я. Тереза забувала, що дивиться на сигналізаційну дошку тілесних механізмів. Їй здавалося, ніби бачить свою душу, яка просвічує в рисах обличчя», – пише М. Кундера. Він відзначає, що коли дівчині щастило досягти в цьому успіху, вона «відчувала наче сп'яніння: душа проступила на поверхню тіла – ніби армада, вихопившись із трюмів, заповнила всю палубу, махала руками до неба і співала» [2, с. 17].

Тому, коли Томаш їй зраджував (нехай лише фізично, за його твердженням), Тереза дуже силь-

но страждала, відчуваючи, що її індивідуальність, яку вона довгий час пізнавала, була прирівняна до багатьох інших, що проявлялося у нав'язливих сновидіннях про оголених жінок, які танцюють і співають навколо басейну.

І все ж, дівчина і духовно, й фізично залежна від Томаша. Підтвердженням тому є й той факт, що Тереза готова навіть розглянути можливість смерті за його порадою (випадок на горі Петршин), і від цього кроку її втримало лише внутрішнє Я, воля до життя. При цьому вона постійно переживала, що Томаш може не вибачити їй подібного прояву слабкості, і сумнівалася, наскільки правильний її вибір. А будь-які сумніви а ргіогі відкидають уявлення про внутрішню гармонію.

О. Палій, досліджуючи романістику М. Кундери, відзначає вплив на письменника психоаналітичної теорії З. Фрейда. Літературознавець підкреслює, що у статевих стосунках автор убачає прояв психологічних констант особистості, тому еротична поведінка для нього – важлива складова образу героя. Чеський літератор проводить аналогію між еротичною та політичною діяльністю та подає їх як квінтесенцію таких мотивів поведінки, як жага першості, інстинкт влади над іншими, раціонально-практичні розрахунки [7, с. 5]. У такому контексті гендерні стосунки персонажів роману «Нестерпна легкість буття» визначаються опозицією «сила – слабкість» і співвідносяться з підкорення слабшої внутрішньо держави іншої, міцнішої та більш напористій.

Так, до Терези, яка дуже гостро переживала дисгармонію у власній родині та приниження своєї країни перед радянським урядом, приходять зрештою усвідомлення, що вони з чоловіком перетворили своє життя на пекло, адже вони «не пасують одне одному, бо він сильний, а вона слабка. Вона як Дубчек (перший секретар ЦК компартії Чехословаччини. – А.З., А.З.), що переривав фрази півхвилинною паузою, вона як її батьківщина, що запинається, хапає ротом повітря й не може говорити» [2, с. 30]. Таким чином автор звертається до одного із традиційних у культурі слов'янського народу тлумачень архетипу Жінки як берегині роду, а також уособлення рідної землі.

Діалектика душі й тіла у стосунках Томаша й Терези вирішується лише тоді, коли обидва партнери стають слабкими. Томаш утратив роботу, він утомився від численних сексуальних зв'язків та, зрозумівши, що Тереза – єдина дійсно важлива людина в його житті, цілковито присвятив себе їй. Саме тепер, подалі від міської марноти, життя пари набуло смислової наповненості, гармонії буття досягнуто. Підтвердженням цьому може бути навіть одночасна смерть подружжя внаслідок нещасного випадку. Відповідно, для спокою своєї країни М. Кундера також передбачає потребу рівноправних відносин на політичній арені.

Українська письменниця, літературознавець, психоаналітик Н. Зборовська крізь призму теорії

лібідо З. Фрейда і ритуального мистецтва різних народів (арабів, християн, євреїв, циганів) розкриває співвідношення людського духу й тілесності в межах власне слов'янських вірувань, на відміну від М. Кундери, творчість якого більшою мірою спирається на західноєвропейський культурний досвід.

В антиромані «Українська Реконкіста» (за жанровим визначенням самої письменниці. – А.З., А.З.) на прикладі історії головної героїні Дзвінка йдеться про тривимірність буття, а не про дихотомію. С. Полякова підкреслює, що в основі подібного уявлення про людську суть в українському менталітеті лежить християнський світогляд: людина, як подібність Бога, триєдина. Він народжується і творить у трьох вимірах – на рівнях тіла, душі і духу. На першому рівні – тілесному – домінують почуття й емоції, але саме через тіло проростає зв'язок із матір'ю-землею, з природою. На рівні душі переважає розум, що втихомирює пристрасті і зміцнює корені – зв'язок із землею. На рівні духу приходить усвідомлення, що світ і життя – момент вічності. Життя людини – лише шлях до самої себе, коло, що розпочинається з фізичного народження, характеризується духовним удосконаленням і відкриттям світу для себе й себе у світі. Логічним завершенням цього циклу є єднання душі із Всесвітом [8, с. 133].

Саме у відродженні духу, зв'язку із родом і вивільненні віталістичної енергії, що схована в душах людей, Н. Зборовська бачить майбутнє України. Тож назва книги не випадкова. У поясненні до свого роману письменниця розкриває концепцію Української Реконкісти як духовного очищення країни шляхом створення парпростору – магії текстів [1, с. 4]. Найбільш вдалою формою для цієї мети вона вважає жанр антироману. Свій задум поєднати духовне відродження нації з конкретною жіночою долею письменниця формулює дуже чітко: *«Анти-роман – це так само самотній танець жінки, який виконується у просторі власної душі, котра пригадує прожиті життя і звільняється від нього. Свобода від тяжкоти земного тяжіння поєднується із солодким тяжінням рідної землі, духами предків, духом звільненої Вітчизни...»* [1, с. 6].

Як і М. Кундера, для розкриття діалектичної єдності духовного й тілесного Н. Зборовська використовує опозиції «тяжкість – легкість», «чоловіче – жіноче», «свобода – залежність» і т.ін., наповнюючи їх новим значенням, підлеглим основній ідеї твору. Наприклад, протиставлення чоловічого і жіночого виражається в особливостях мислення, відчуття й головне – мовлення, що відображається в написаних Дзвінкою та її другом Юрком поетичних і прозових текстах, а також у піснях, які співали головна героїня й чоловіки, що її оточували: чоловік Богдан, його брат, її коханець Любомир та ін.). Крім того, в контексті відродження духовності кризь призму тілесних стосунків у романі

з'являється даосійська діалектика, ілюстрована як тінювий бік (інь) і сонячний (ян).

Головна героїня твору, Дзвінка, пройшла різні стадії на шляху до самопізнання, до становлення власного Я: язичництво з його віруваннями в потойбічні сили, християнство з ідеєю духовної висоти, діонісійство з його трансгресивним віталізмом (сексуальними оргіями, пиятиками, масовими святкуваннями). За літературною традицією, що вже склалася, всі ці етапи зображені автором твору в гендерній площині. Дзвінка – сексуальна, ефективна молода жінка, що користується успіхом у чоловіків. Вона сама обирає, з ким розділити ліжко, вмюючи дати відсіч небажаним прихильникам. Проте її взаємовідносини із протилежною статтю зумовлені родовою історією. Недаремно усіх справді коханих чоловіків своєї героїні письменниця назвала Андріями (нагадавши при цьому читачеві, що ім'я утворилося від грецького слова «андрос» – чоловік) [1, с. 238].

У пошуках свого власного Шляху молода жінка постійно розривається між першим чоловіком, до якого мала сильний фізичний потяг, і коханцем у Києві, з яким відчуває духовне єднання; між Андрієм-політиком, об'єктом її всепоглинаючої любові, і другим Андрієм-художником і т.ін. Навіть у стосунках із другим чоловіком Богданом або коханцем-гуцулом Любомиром вона не отримує внутрішньої гармонії. Тим більше, що Богдан, який пройшов війну в Афганістані, спочатку характеризується схильністю до суїциду, не має нічого спільного з вітаїстичними прагненнями дружини. І лише в танці, де за допомогою рухів тіла на свободу виривається дух, Дзвінка знаходить забуття і насолоду. Це відображає основну мету древніх ритуальних танців, оскільки для первісної людини, не зіпсованої впливом цивілізації, було «природно сприймати Космос величним, гармонійним, ритмічно організованим. Змусивши своє тіло пульсувати відповідно до космічних ритмів, людина відчувала свою включеність у структуру світового буття» [5, с. 118]. У процесі очищення танцем Дзвінку підтримує друг Юрко Ярема, з яким, як «згадує» її душа, *«вони колись були братом і сестрою, близнятами, єдиною кров'ю»* [1, с. 251].

Коли жінка нарешті усвідомлює, що її основна проблема – роздвоєння між внутрішнім і зовнішнім, духом і тілом, оскільки людина не може існувати тільки в одній площині буття, вона возз'єднується з духовним корінням свого роду аж до розчинення у вічності. *«Я напишу тобі Роман – довжиною у вічність»* [1, с. 303], – говорить вона у своєму першому за багато років спокійному, умиротвореному сні із силуетом чоловіка, що нагадував їй усіх, кого вона любила і втратила на своєму життєвому шляху: батька, першого чоловіка, вірного друга й навіть рідне небо.

Таким чином, чеський літератор та українська письменниця, звертаючись до одвічних проблем буття, виражених, зокрема, в опозиції «душа – ті-

ло», подали власне бачення перспектив розвитку своєї нації, в основі яких – збереження й передача духовних цінностей представницями жіночої статі як утілення архетипу жінки-Матері, берегині роду й рідної землі.

Цей аспект розкритий у постмодерністських творах митців крізь призму психоаналітичної теорії, коли на поверхню виринають глибинні

пласти людського Я, що є нашаруванням багатівікового культурного й історичного досвіду як цих посттоталітарних країн, так і людства в цілому.

Множинність інтерпретацій співвідношення категорій духовного й тілесного в постмодерністських текстах і надалі залишається актуальним об'єктом для літературознавчих досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Зборовська Н. Українська Реконкіста / Н. Зборовська. – Тернопіль : Джура, 2003. – 303 с.
2. Кундера М. Нестерпна легкість буття / М. Кундера; [пер. з чеськ. В. Пасічна] // Всесвіт. – 1994. – №8. – С. 3–58.
3. Лавринович Л. Сучасний український постмодернізм – напрям? стиль? метод? / Л. Лавринович // Слово і час. – 2001. – №1. – С. 39–46.
4. Маслова В.А. Преданья старины глубиной в зеркале языка / В.А. Маслова. – Минск : Пейто, 1997. – 128 с.
5. Морина Л.П. Ритуальный танец и миф / Л.П. Морина // Религия и нравственность в секулярном мире : матер. науч. конф. (28-30 ноября 2001 г., г. Санкт-Петербург). – СПб. : Санкт-Петербургское философское общество, 2001. – С. 118–124.
6. Опришко Н.О. Еротичний осмос постмодернізму у версії Юрія Андруховича : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Н.О. Опришко. – Чернівці, 2016. – 18 с.
7. Палій О.П. Романи Мілана Кундера: проблематика, поетика, нарративні стратегії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.04 «Література слов'янських народів» / О.П. Палій. – К., 2005. – 19 с.
8. Полякова С.В. Деякі спостереження над особливостями поетики у творах Б. Харчука та П. Загребельного / С.В. Полякова // Таїни художнього тексту : зб. наук. пр. – Дніпропетровськ : Пороги, 2009. – Вип. 9. – С. 126–134.
9. Узунколева А. Сакральне наповнення еротичних топосів у прозі М. Хвильового / А. Узунколева // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Філологічні науки. – 2009. – №1 (164). – С. 134–138.
10. Шарова Т.М. Образи сучасності та відображення дійсності у творах Ю. Андруховича / Т.М. Шарова, В.В. Таран // Zbiór artykułów naukowych. Konferencji Międzynarodowej Naukowo-Praktycznej «Filologia, socjologia i kulturoznawstwo Teoretyczne i praktyczne aspekty rozwoju współczesnej nauki» (30.03.2017 – 31.03.2017). – Warszawa : Sp. z o.o. «Diamond trading tour», 2017. –Р. 28–30.

A. V. Zemlianska, A. M. Zemliansky

A dialectic of the soul and the body in female images of postmodern novel (on the material of works by M. Kundera «The unbearable lightness of being» and N. Zborovska «The ukrainian reconquista»)

Summary. The article discusses the features of disclosure of dialectic of the soul and the body as an example of female images of M. Kundera and N. Zborovskaya. Accented projection writers intimate sphere of their characters on the political situation in their countries as a search ontological prospects for their nations.

It is stressed that the problem of achieving the spiritual freedom and harmonizing of being is typical for postmodern works of the representatives of post-totalitarian countries and is solved by both writers through the prism of psychoanalysis, in the plane of unconscious instincts and sensations.

Key words: dialectic, sacred, postmodernism, antinovel, Reconquista.

Одержано 26.02.2018 р.